

v zgornjem citatu, vzetem iz njegovega pisma, ki je hkrati izpoved in njegov pesniški testament.

Nekaj sorodnega, vendar s še večjim poudarkom na trpljenju in trnovi poti pesnika, po kateri je hodil tudi težko preizkušeni Prešeren sam, je izpovedal v pesmih »Pevcu«, ki velja prav tako za težko preizkušenega Njegoša:

Kako
bit' hočeš poet in ti preteško
je v prsih nosit' al' pekel al' nebo!
Stanu
se svojega spomni —
trpi brez miru!

Trpka, melanholična mesta v »Gorskem vencu« pričajo posredno tudi o Njegoševih mukah in težki poti, toda zavedal se je, da je pač tako na svetu, kakor je pesniško povedal Prešeren v »Pevcu«. Podobno misel kot Prešeren je Njegoš izpovedal v štirih svojih verzih:

Bez muke se pjesma ne izpoja,
bez muke se sablja ne sakova.

In drugi:

Ko vječito hoče da živuje,
mučenik je ovoga svijeta!

Podobna misel pa se skriva tudi v odstavku, ki ga je po svoje in celo z nekim humorjem ter ironijo izpovedal na koncu že zgoraj citiranega pisma, ko pravi: »Svet je božji vrt. Zato je videti v vsakem njegovem kotu dela velikega mojstra. Delavnost in spretnost mravlje in čebele in urejeno letenje žerjavov si raje ogledujem kot vse parade v evropskih prestolnicah.«

Ta v marsičem kakor Prešeren tudi panteistično misleči in čuteči pesnik in mislec, je vse zgornje izpovedal po težkih izkušnjah, a ga zaradi tega še ni mogoče imeti ne za metafizika ne za pesimista, prav tako kakor ne Prešerna zaradi resignacije, izpovedane na koncu »Krsta pri Savici«. Bila sta pesnika nenéhnega bojevanja s samim seboj in v sebi, intimnih plim in osek, vsi trije pa pesniki boja svojih ljudstev, v tistih in naših časih in v vseh časih, dokler se bomo zavedali sebe in dokler bomo nacionalno in humanistično-etično cenili svojega človeka in človeka sploh, kakor so ga Prešeren, Mažuranić in Njegoš.

Francè Jakopin

K RAZVRSTITVI MOŠKIH SAMOSTALNIKOV NA -R

Številčno zelo bogata skupina moških samostalnikov, ki se v nom. sg. končujejo na -r, predstavlja v današnji slovenščini zanimivo, pa tudi precéj zapleteno vprašanje. Slovenske slovnice so težavo zabeležile, vendar zaradi omeje-

nega gradiva niso mogle izoblikovati povsem zanesljivih napotkov za sklanjatev teh samostalnikov. Tako beremo pri Brezniku (1934), str. 77: »Nekateri samostalniki s končnicami *-ar*, *-ir*, *-or* in *-ur* dobivajo v rodilniku in ostalih sklonih *j*, npr. cesar, cesarja; lopar, loparja; lovor, lovorja itd. Brez *j* so primeri kakor: govor, govora; javor, mramor (marmor), šator, tabor, tovor, okvir, večer, biser, pazder; sever, severa; stožer itd. — Primeri, v katerih končni *r* spada h korenu, navadno nimajo *j*, npr. vir, vira; ozir, prepir, prapor, prizor, prostor, nazor, izvor.« Slovenski slovnici 1947 in 1956 navajata po nekaj primerov obeh tipov (*-ra* : *-rja*) in zaključita: »Nekateri samostalniki na *-r* podaljšujejo v odvisnih sklonih osnovo s soglasnikom *-j*.« Dodajata opombo: »Ta tvorba je tako živa, da se razteza še vedno tudi na tujke in tuja imena: . . . bulvar, bulvarja, trotoar, -ja; oficir, oficirja; . . . Tudi v domačih besedah obseg te tvorbe še ni ustaljen.« (Str. 66, 99.)

Breznik in slovnici 1947, 1956 so s tem označili nekaj kriterijev za razvrstitev samostalnikov na *-r*, vendar nam širši besedni fond teh samostalnikov razkriva še druge momente, ki so vplivali na današnjo opredelitev.

Da je vprašanje živo, kažeta tudi oba Pravopisa (1950, 1962); pri marsikaterem samostalniku, ki ga je SP 1950 še uvrstil k tipu gen. sg. na *-ra*, prinaša SP 1962 obliko z *-rja* ali pa dopušča obe, kar nedvomno temelji na tendenci sodobnega slovenskega jezika.

Do takega stanja je prišlo zaradi posebne usode praslovanskega *r'*. Od vseh slovanskih jezikov je *r'* ostal samo v ruščini, v poljščini in češčini pa se je nadalje palataliziral v drugi smeri — v češčini do *ř*, v poljščini do *ż* (*š*), grafično *rz*. (Prim. R. Nahtigal, Slovenski jeziki², 1952, str. 151—171). Povsod drugod se je *r'* depalataliziral, brez ostanka v jugozahodnih beloruskih narečjih, na katerih temelji tudi knjižni jezik (E. F. Karskij, Belorusy; Jazyk beloruskogo naroda, izd. 1, 2. izd. Moskva 1955, str. 306—315), nadalje v srednji slovaščini, v srbohrvaščini, makedonščini in bolgarščini, medtem ko je ta proces v slovenskem in ukrajinskem jeziku pripeljal do drugačnih rezultatov. Palatalizirani *r'* je na koncu besede in pred konzonantom otrdel, pred vokali pa je izločil svojo »palatalnost« v samostojnem glasu *j*: rybar' > ribar: rybar'a > ribarja; mor'skyj^b > > *morski*: *mor'e* > *morje*.

Na ta način sovpadajo v nom. sg. vsi samostalniki, ki so se v prvotni slovensčini končavali ali na mehek ali na trd *r*. Tako sta verjetno skraja še ostajali trdni paradigmi tipa *-r*, *-ra*, *-ru*, *-rom*: *-r*, *-rja*, *-rju*, *-rjem*; ker pa v nom. sg. odtlej ni bilo nobene razlikovalne oznake več, so nastale bistvene paradigmatске težave, ko je jezik samostojno tvoril ali sprejemal in asimiliriral nove besede v to skupino. Hkrati je bila s tem ustvarjena tudi možnost prehajanja iz enega tipa v drugega, predvsem iz *-ra* v *-rja* (*komar*, *komarja*: rus. *komar*, *komara*, poljsko *komar*, *komara*, češ. *komár*, *komára*).

V današnjem ukrajinskem knjižnem jeziku so se razvili kar trije tipi sklanjatve teh samostalnikov, namreč trda, mehka in mešana, npr. *instruktor*, *instruktora*, *instruktorovi* (*instruktoru*) itd. : *likar*, *likarja*, *likarevi* (*likarju*) itd. : *školjar*, *školjara*, *školjarevi* (*školjaru*) itd. (Prim. M. P. Ivčenko, Sučasna ukrajinska literaturna mova, 1962, str. 267—270.)

V zgodnji dobi slovenskega jezika je bilo število samostalnikov na *-r* še zelo skromno. (Prim. A. Bajec, Besedotvorje I, str. 21—25.) Razmeroma zgodaj in močno se je začela razraščati le skupina samostalnikov na *-ar*; v novejšem času pa sta se ob navalu tujk razmnožili zlasti skupini na *-er* in *-or*. Vso to

množico novih besed je moral jezik sproti uvrščati v enega ali drugega izmed obeh sklanjatvenih tipov. Nasploh bi sicer mogli reči, da je slovenščina bolj naklonjena tipu *-rja*, vendar pa tudi ta model ne odloča sam. Še razni drugi faktorji pomagajo usmerjati samostalnike v prvi ali drugi tip in včasih celo odločilno vplivajo na njihovo dokončno paradigmatsko vključitev. Katerikrat je odločalo dejstvo, ali je bil samostalni obče ali lastno ime, krajevno domače ime ali novo, narejeno; ali je bila beseda enozložna ali večzložna; kakšno fonetično podobo je imela v jeziku, iz katerega smo jo sprejeli; je bil konec besede občuten kot sufiks ali ne, in, kar je morda najvažnejše: je šla beseda skozi filter vseh plasti našega jezika ali pa se je prijela samo na knjižnem nivoju.

Primeri nam kažejo, kako so se razvrstili samostalniki na *-r* v slovenskem knjižnem jeziku; gradivo upoštevamo, ne oziraje se vselej na Pravopis, ker nas predvsem zanima, kako slovenski jezik vključuje v svoj morfološki sistem razne besede te skupine, ki jih mora sklanjati.

Najprej ugotovimo, da je faktor, ki vodi besede v tip z gen. sg. *-ra*, v prvi vrsti enozložnost (izpeljani iz prefigiranih glagolov, pa so ti samostalniki lahko tudi dvozložni: *za-preti*, *zapor*; *iz-brati*, *izbor*). Med enozložnicami najdemo samo dve tujki, *car* in *far*, ki se sklanjata *carja*, *farja*; pri *carju* je moral igrati odločilno vlogo izvor besede (rus. *car'*, *car'á*), pa tudi naslonitev na *cesar*, *cesarja*, medtem ko je pri *far*, *farja* drugačno uvrstitev najbrž preprečila beseda *fara*, če se ni beseda že tako priključila izrazom na *-ar*, ki pomenijo poklice.

Vsi drugi primeri te skupine, ki se končujejo na *-ar*, *-er*, *-ir*, *-or* in *-ur*, so trdno zasidrani v tem tipu: *ar*, *bar*, *čar*, *dar*, *jar*, *kvar*, *Lahr*, *Marr*, *par*, *požar*, *šar*, *udar*, *žar*; *er*, *cer*, *jer*, *Lehr*, *Ter*, *ter*, *Tver*, *cmer*; *čir*, *izvir*, *Kir*, *Lear*, *mir*, *ozir*, *pravir*, *pir*, *prezir*, *prepir*, *sir*, *tir*, *vir*; *bor*, *dvor*, *izbor*, *izvor*, *jor*, *kor*, *narod*, *nabor*, *nazor*, *prapor*, *predor*, *premor*, *pribor*, *prostor*, *razbor*, *razdor*, *spor*, *štor*, *tvor*, *ukor*, *umor*, *upor*, *utor*, *vdor*, *vzor*, *zapor*, *zbor*, *zor*; *Bur*, *dur*, *tur*, (*Vino*) *kur*.

Beseda *po-žar* se kot apelativ uvršča v sklanjatev tipa *-ra*, kot lastno ime pa v tip *-rja*, enako kot *Kožarja*, *Kajžarja*, *Ložarja*. Sestavljeno ime *Božidar* ima gen. *Božidarja*, čeprav je *-dar* še vedno občuten kot samostojna beseda; nasprotno pa se tuje geogr. ime *Krasnodar* sklanja po tipu *-ra*. Naša krajevna imena na *-bor* se delijo v oba tipa: stara ljudska imena z gen. na *-rja* (*Razbor*, *Razborja*, enako tudi *Razgor*, *Razgorja*) in nova narejena imena z gen. na *-ra* (*Branibor*, *Branibora*, *Maribor*, *Maribora*, *Samobor*, *Samobora*). Od večzložnih imen na *-ar* so se nekako mimo pravila priključili gen. na *-ra*: *Avar*, *Bolgar*, *Madžar*, *Tatar*, *Tartar*, *barbar*; ta imena so bila, razen prvih treh, prej kotne občutena kot reduplicirane enozložnice. Za *Tatar* dovoljuje SP 1962 tudi že gen. *Tatarja*, in enako obravnavajo ta imena tudi slovenska narečja (razen vzhodnih), če jih sploh uporabljajo.

Gen. na *-ra* imajo tudi zloženske na graf. *-mer* in *-mir*: *licemer*, *Ljutomer*, *premer*, *primer*, *silomer*, *Tugomer*, *vodomer*; *Bogomir*, *Kazimir*, *Vladimir*, in vsi tisti samostalniki na *-er*, ki v odvisnih sklonih nimajo opornega polglasnika, npr. *alabaster*, *Aleksander*, *arbiter*, *center*, *cilinder*, *čeber*, *dinozaver*, *filter*, *kader*, *kaliber*, *koder*, *kositer*, *manever*, *meter*, *minister*, *ođer*, *Oger*, *oleander*, *register*, *sekvester*, *spekter*, *steber*, *sveder*, *tetraeder*, *tiger*, *veper*, *veter*, *zober*, in imena mesecev: *september*, *oktober*, *november*, *december*. V isti tip spadajo še nekatere besede na *-er*, *-era*: *sever*, *severa* (vendar rodbinsko ime: *Sever*, *Severja!*), *biser*, *cvetožer*, *čemer*, *konjeder*, *večer*. Tujki *zefir* in *sátir* uvršča SP 1962 v tip *-ra*, čeprav v živem jeziku prehajata tudi v tip *-rja*. Beseda *okvir* se danes

vključuje že v obe paradigmi; pri tem odloča njen pomen. Kadar je splošen, je mogoča samo sklanjatev *okvira*, ob predmetnem pomenu pa se uveljavlja tudi v knjižnem jeziku sklanjatev *okvirja* (V *okviru gledaliških predstav : Slika je brez okvirja*). Alžir se trdno drži tipa *-ra*.

Od večzložnih samostalnikov na *-or* prištevamo naslednje k paradigmi *-ra*: *govor* in vse sestavljenke te besede z *iz-*, *na-*, *od-*, *po-*, *pre-* in *u-*; nadalje: *javor*, *šotor*, *tabor*, *tovor*, in tujke *fosfor*, *semafor*, *termofor* (SP 1962 dopušča tudi *fosfor*, *fosforja*). V pogovornem jeziku težita tudi *semafor* in *termofor* h gen. na *-rja*.

Poučna sta primera *zefir* in *cefir*. V pomenu »tkanina« sklanjamo obe besedi na *-rja*, *zefir* v pomenu »vetrič« samo na *-ra*. (SP 1962 zahteva pri *zefir* v obeh pomenih gen. na *-ra*.)

Od SP 1950 do SP 1962 zasledimo pri nekaterih tujkah premik od gen. na *-ra* h gen. na *-rja*: *bulvara* : *bulvarja*, *Labradora* : *Labradorja*, *tapira* : *tapirja*, *trezora* : *trezorja*; pri nekaterih dopušča SP 1962 oboje: *fosfora* in *fosforja*, *hektara* in *hektarja*, *marmora* in *marmorja*, *samovara* in *samovarja*, *Shakespeara* in *Shakespeareja*, *Tatara* in *Tatarja*. S tem je SP 1962 zabeležil jasno tendenco, da se bolj in bolj uveljavi tip gen. na *-rja*. Beseda *hektar* še zmeraj niha med obema tipoma, medtem ko so podobne izposojenke že od vsega začetka uvrščene v paradigmo *-rja* (*katarja*, *nektarja* ipd.); ta pojav nedvomno lahko pripišemo vplivu besede *ar*, ki se stalno uporablja v zvezi s *hektarom* (ali: *hektarjem*), pa zaradi svoje enozložnosti vztraja pri tipu *-ra*.

Kako brezkompromisen in jasno usmerjajoč je sufiks *-ar*, je razvidno iz primerov samostalnikov, ki ne označujejo moških oseb, opravljajočih ta ali oni posel oz. poklic, temveč predmete in drugo: *cirkular*, *cirkularja*; *denar*, *dinar*, *dolar*, *eksemplar*, *formular*, *honorar*, *jaguar*, *jantar*, *katar*, *koledar*, *kolobar*, *komar*, *kuščar*, *lopar*, *okular*, *repertoar*, *rezervoar*, *seminar*, *slovar*, *trotoar* itd. Če nadalje primerjamo v slovenščini zelo produktivno skupino moških samostalnikov na *-ar*, ki pomenijo nosilca dejavnosti, z istovrstno leksiko v stari cerkveni slovanščini, ugotovimo, da je ta tip že tedaj obstajal, čeprav še redko zastopan (kolikor moremo sklepati po obstoječih steksl. tekstih, kar pa seveda ne pomeni, da ni bilo te leksike v jeziku veliko več: *césar*’b, *grъnъčar*’b, *kl’evetar*’b, *kl’učar*’b, *kumir*’b, *mytar*’b, *pastyr*’b, *rybar*’b, *vinar*’b, *vratar*’b, *vrъtogradar*’b. — Prim. L. Sadnik und R. Aitzetmüller, Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten, 1955). Ti moški samostalniki na *-ar*: *brodar*, *cestar*, *čebelar*, *čevljar*, *desničar*, *emisar*, *glavar*, *grobar*, *komisar*, *kozar*, *levičar*, *mizar*, *sekretar*, *slikar*, *sodar*, *steklar*, *tesar*, *urar*, *veterinar*, *vrtnar*, *zidar*, *zlatar*, *zobar* itd. — so v slovenščini nastajali v vseh obdobjih jezikovnega razvoja in še nastajajo; če niso tujke, so tvorjeni iz ustrezajočih slovanskih glagolskih osnov (npr. *strgar*, *kuhar*) ali iz samostalnikov (npr. *drvar*, *grobar*, *sodar*).

Novejša beseda *radar* je bila neposredno sprejeta v tip z gen. na *-rja*, čeprav jo je npr. ruščina prevzela v trdo sklanjatev: *radár*, *radára*. Kot drugi posebni primer navedimo geogr. ime *Dřvar*, ki se uvršča med samostalnike z gen. na *-rja*, četudi je ohranilo srbohrvatski naglas.

Prav tako se vključuje v sklanjatev z gen. na *-rja* precēj številna skupina samostalnikov na *-er* s stalnim naglašenim ali nenaglašenim *e* v končnem zlogu (*-er*, *-erja*, *-erju*, *-erjem* itd.), ki so vse tujega izvora: *bunker*, *dubler*, *frazer*, *irizer*, *graver*, *helikopter*,

hipnotizer, kaloriier, kancler, karabinjer, kostumer, kveker, liker, magnetizer, mavzer, maroder, menažer, miner, partner, poker, propeler, pozer, pulover, revolver, roler, rutiner, spiker, tanker, trener, žongler itd. Besedam kot *veter, meter* ipd. preprečuje prestop v ta tip sklanjatve konzonantska skupina, ki bi nastala za dodatnim *j*.

Samostalniki na *-ir*, ki so v slovenščini domačega in tujega izvora in ki se sklanjajo po tipu z gen. na *-rja*, so v našem besedišču bolj skopo zastopani: *drobir, hudir, kosir, netopir, osir, pastir, skovir, vudir, bankir, brigadir, eliksir, inženir, kanonir, klistir, komandir, krompir, kurir, papir, polir, portir, portir, rapir, revir, tapir, turnir, vampir, vezir, vizir*. Kako trdno so v tipu *-ra* zakoreninjene domače glagolske izpeljanke, nam pokaže primerjava besed kakor *vizir* in *prezir*, *papir* in *prepir*, *revir* in *izvir*, ki kljub istemu zvočnemu koncu vztrajajo pri sklanjavi brez *j*.

Vsekakor najbolj produktivna skupina istega tipa sklanjatve je v našem jeziku skupina samostalnikov na *-or* ali, točneje, na *-ator, -itor, -tor* in *-or*; zajema namreč aktualno besedje iz sodobne kulture, znanosti, tehnike in proizvodnje. Vanjo si je utrla pot iz dneva v dan naraščajoče število tujk, ki pomenijo v glavnem poklic ali delajočo moško osebo, stroj ali del stroja, in drugo: *agitator, agresor, akumulator, aligator, avtor, cenzor, degustator, deklamator, demonstrator, doktor, eksekutor, eksploator, ekspropriator, ekvator, falzifikator, generator, gladiator, humanizator, humor, imperator, improvizator, indikator, iniciator, inkubator, inkvizitor, inšpektor, izolator, jarovizator, katalizator, kodifikator, kombinator, kompilator, kompresor, kondenzator, konzervator, kultivator, kvestor, lektor, likvidator, major, mehanizator, mentor, motor, navigator, novator, organizator, pasterizator, pastor, plagiator, polarizator, prior, profesor, projektor, protektor, provokator, radiator, reaktor, redaktor, reflektor, reformator, registrator, regulator, repetitor, restavrador, revizor, rezonator, senator, stabilizator, tabulator, televizor, tenor, teror, traktor, trezor, triumfator, uzurpator, verzifikator* itd. Ti samostalniki, ki so v slovenščini vsi mladi, so si našli zgled v besedah tipa *-rja* kot: *grahor, lapor, suhor*, pri čemer je imela gotovo odločilen vpliv sorodna in že od vsega začetka do sklanjatve na *-rja* upravičena skupina samostalnikov na *-ar*; v ukrajiniščini na primer pa naletimo na povsem nasprotno stanje. Sèm spada tudi razmeroma nova, doma narejena beseda *sladkor*.

Podobno kot pri samostalnikih na *-ir* ugotavljamo tudi tu, da sta bila pri uvrščanju besede v sklanjatven tip važnejša njen izvor in pomen kakor pa njena fonična podoba; *cenzor, revizor* in *televizor* so se na primer brez omahovanja vključili v tip z gen. na *-rja*, čeprav so bile v jeziku tudi še besede sklanjatvene tipa *-ra* z istim zvočnim koncem, pa drugačnega izvora in iz docela druge pomenske sfere (*nazor, pozor, prizor, vzor* ipd.).

Vsi večzložni samostalniki na *-ur*, katerih število v slovenščini je precèj skromno, se uvrščajo v tip sklanjatve z gen. na *-rja*, npr. *dihur, mehur, piškur*; če to niso tujke, ki so stilistično nevtralne (*lazur, telur, trubadur, velur*), jim končnica *-ur* pejorativno obarva pomen: *kačur, nemčur*, in dial. *Filur, Stankur* ipd. (prim. A. Bajec, Besedotvorje I, str. 21—25).

S tem so bili ob uvrščanju slovenskih samostalnikov na *-r* v ta ali oni tip sklanjatve samo nakazani izseki živega in tvornega jezikovnega delovanja. Vendar je bilo že ob tem razmišljanju mogoče ugotoviti, kako strog je po eni strani jezikovni sistem; hkrati pa je opazno, da ostajajo v obravnavanem primeru vselej tudi še besede, ki iz raznih vzrokov nihajo med obema »magnetnima« poloma, preden se naposled le razvrstijo in usedejo okrog močnejšega jedra.